

P. LEONO SOCIALINĖS IR EKONOMINĖS PAŽIŪROS

V. LUKOSEVICIUS

Visuomeninės minties raida, kaip ir apskritai visuomenės vystymasis, yra dialektinis procesas. Pažangiosios idėjos toli gražu ne visada yra skelbiamos tų visuomenės veikėjų, kuriuos mes visais atžvilgiais galime laikyti pažangiaisiais veikėjais. Ypač tai pasakytina apie prieštaringos epochos, kokią gyveno Lietuva XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, veikėjus. Todėl, tiriant visuomeninės minties raidą Lietuvoje, būtent, kaip ir kokiais kanalais, kokias kliūtis įveikdama, plito čia pažangioji mintis, svarbu paanalizuoti pažiūras ir tų ideologų, kurie nebuvo susiję su darbininkų klase, pažangos pilnąja to žodžio prasme skelbėja. Ši analizė, viena vertus, turi parodyti, kokie minėtų ideologų pažiūrų elementai įsilieja į bendrą demokratinių ir socialistinių idėjų srautą, antra vertus,— su kokiomis idėjomis kovodama skynėsi kelių marksistinė-lenininė mintis. Straipsnio objektas yra P. Leono socialinės ir ekonominės pažiūros.

Petras Leonas (1864—1938) — įžymus lietuvių buržuazinis visuomenės veikėjas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje — gimė mažžemių valstiečių šeimoje, 1884 m. baigė Marijampolės (dabar Kapsukas) gimnaziją, 1889 metais — Maskvos universiteto teisės fakultetą. Dirbo Vidurinėje Azijoje teisininku. 1906 metais sugrįžo į Lietuvą. 1907 m. buvo išrinktas į II Valstybės dūmą, kur prisidėjo prie kadetų. Kai buvo įkurtas Kauno universitetas, dirbo jame profesoriumi.

Lietuvos visuomeninės minties raidai P. Leonas darė įtakos savo publicistika periodikoje ir sociologijos paskaitomis, kurias skaitė Kauno universitete. Bendradarbiauti spaudoje jis pradėjo, pasirodžius pirmiesiems lietuvių laikraščiams. Teorinio pobūdžio ir konkreitiems socialiniams ir ekonominiams klausimams skirtų jo straipsnių yra paskelbta „Sviesoje“, „Lietuviškajame balse“, „Varpe“ ir kituose to meto laikraščiuose. Vėliau rašė į „Vilniaus žinias“, „Lietuvos žinias“ ir kt. Buržuazijai valdančią Lietuvą, aktyviai bendradarbiavo „Kultūros“ žurnale.

P. Leono pažiūros, kaip matome iš jo literatūrinio palikimo, formavosi Maskvos universitete. Aišku, jos formavosi šio universiteto profesorų įtakoje. Tai pažymi ir pats P. Leonas. Savo atsiminimuose jis su didele pagarba kalba apie prof. A. Ciuprovą, skaičiusį politinės ekonomijos kursą, prof. I. Janžulą ir kitus. Jų paskaitų jis klausėsis su dideliu dėmesiu, paskaitos buvusios turiningos [1, p. 8].

A. Ciuprovas buvo eklektikas. Politinės ekonomijos paskaitose jis dėstė įvairių mokyklų idėjas, pabrėždamas, jog visose teorijose esą tiesos elementų. Stovėdamas eklektizmo pozicijose, jis paskaitose tarp kitų teorijų dėstė ir marksizmo teoriją, pripažindamas teisingais tik kai kuriuos mark-

sizmo teiginius, pavyzdžiui, mokymą apie vertę. Apskritai, marksizmą prof. A. Čiuprovas laikė vienpusišku mokslu, bandė jį sujungti su katedrinių socialistų idėjomis, konkrečiai su socialine-etine kryptimi („valstybinio socializmu“). Gvildendamas Rusijos ekonomines problemas, A. Čiuprovas gynė bendruomeninį žemės valdymą, amatinę gamybą ir pan., tuo pačiu eile klausimų priartėdamas prie liberalių narodnikų [2, p. 129—148]. I. Janžūlas buvo žinomas kaip „valstybinio socializmo“ šalininkas. Valstybinį socializmą jis suprato kaip buržuazinės valstybės platų kišimą į ekonominį gyvenimą [2, p. 149].

Kaip matysime, eklektizmas būdingas ir P. Leonui. Jis, kaip ir A. Čiuprovas, marksizmą bandė jungti su katedros socializmu, pasisakė už bendruomeninį žemės valdymą, reikalavo, kad valstybė kištųsi į krašto ekonominį gyvenimą. Apie A. Čiuprovo įtaką P. Leonui taip pat akivaizdžiai byloja tas faktas, kad diplominį darbą P. Leonas rašė iš politinės ekonomijos. Tėmą diplominiam darbui pasirinko pagal vieną A. Čiuprovo veikalą: „Castno-choziajstvenaja i obšestveno-choziajstvenaja organizacija proizvodstva“. Diplominiam darbui rašyti knygu gavo pasiskolinti iš A. Čiuprovo [1, p. 4]. Nėra abejonės, kad ir konsultavosi su profesoriumi. Diplominio darbo tema vėliau paskelbė straipsnį „Varpe“. Šį straipsnį („Privatinė ir drauginė ūkės organizacija“) mes nagrinėsime.

Rašyti socialiniais ir ekonominiais klausimais P. Leonas pradėjo, dar būdamas studentu. Šiais klausimais jis domėjosi visą gyvenimą. Reikia pastebėti, jog, nors P. Leonas gyveno audringų įvykių laikotarpiu, jo pažiūros, kaip įsitikinsime, iš esmės nesikeitė: pagrindinės idėjas, kurias jis skelbė XIX a. pabaigoje, propagavo ir sociologijos paskaitose Kauno universitete.

Pradėdami nagrinėti P. Leono socialines ir ekonomines pažiūras, pirmiausia turime išsiaiškinti jo požiūrį į visuomenės vystymąsi. Visuomenės vystymąsi jis aiškino, vadovaudamasis savo filosofiniu pasaulio suvokimu. Sprenddamas svarbiausią filosofinę problemą — materijos ir sąmonės santykio klausimą, P. Leonas nedviprasmiškai pareiškia, jog materija yra pirminė ir egzistuoja nepriklausomai nuo sąmonės [3, Nr. 8—9, p. 470]. Visiškai sutikdamas su Darvino teorija, jis nurodo, jog gamtoje yra prižastingumo ryšys ir vyksta nuolatinis evoliucijos procesas [3, Nr. 8—9, p. 474], kurio tam tikrame etape yra atsiradęs ir pats žmogus [3, Nr. 10, p. 589]. Neigdamas bet kokią sustingimą gamtoje, P. Leonas pabrėžia, jog ir visuomenė yra nuolat besivystantis organizmas. Tačiau logiškos schemas visuomenės vystymąsi klausimu jis neturėjo. Viena vertus, jo požiūriui minimu klausimu būdingi kai kurie istorinio materializmo elementai, antra vertus, jis gana dažnai operuoja amžinu „visatos evoliucijos dėsniu“, kuris gali būti metodologiniu pagrindu labai įvairioms išvadoms. P. Leonas, remdamasis tuo dėsniu, faktiškai atsisako savo paties propaguojamą kai kurių materialistinio požiūrio į istoriją momentų. Panagrinėkime, kaip Leonas aiškino, kodėl vystosi visuomenė ir kokias perspektyvas visuomenei vystytis jis matė.

Visuomenės vystymosi varomąsias jėgas P. Leonas apibūdina taip: „žmonių lavinimasis ir reikalai — šituo du dalyku turi ant kits kito tokią įtakmę, kad žmonių prasilavinimas gimdo naujus ir daro įkyresniais senus reikalus, o šitie paskutiniai spiria žmones mąstyti ir dirbti“ [4, Nr. 7].

P. Leono tolesni samprotavimai rodo, jog proto ir „reikalų“ sąveikos rezultatu jis laikė gamybinių jėgų vystymąsi. O gamybinių jėgų lygis apsprendžia visuomenės organizacijos formas. Pavyzdžiui, aiškindamas vergovės atsiradimo procesą, nurodo, jog iki tam tikro laiko nelaisvėn paimti priešai buvo žudomi. Kada gi pradėjo arti žemę ir javus sėti, o paskui kepti duoną, verpti ir austi audeklus ir t. t., tada prireikė darbinin-

ky. Belaisvius pradėta versti vergais [4, Nr. 7]. Tačiau vergai nebuvo suinteresuoti dirbti, priešinosi. Ilgainiui „Vergystė pasirodė nenaudinga, nes reikalai dauginosi, o esančioji ūkės forma negalėjo jų prigulinti užganėdinti. Pasirodė, kad bus naudingiau, jeigu vergai atiduos savininkui tiktai dalį savo darbo ir pelno, o dalį sunaudos patys; vergystė persimainė į baudžiavą“ [4, Nr. 7].

P. Leonas pabrėžia, jog visuomeninę sąmonę nulemia „ūkės forma“, kitaip tariant, sąmonė priklauso nuo būties. Jis rašo: „Persimainius sociališkomis sąlygomis, žmonių pažiūros persimainė ant tikėjimo, doros ir tiesos; kaip pirma apie vergystę, taip paskui apie baudžiavos tikėjimas mokino, kad Dievo leista būti vieniems baudžiauninkais, kitiems ponais; dora tvirtino, kad toks padėjimas teisingas, kad kitaip nė negali būti, o tiesa gynė savininkų interesus ir valdžią nuo baudžiauninkų piktos dvasios ir blogo pasielgimo“ [4, Nr. 7].

Toliau P. Leonas samprotavo taip. Laikasėjo, „mokslas augo, išmintis brenė, mainėsi pažiūros ir reikalai“ Dideliu įvykiu buvo Amerikos ir kelio į Indiją atradimas. Išaugusių poreikių amatininkai nebegali patenkinti. Atsiranda manufaktūra. Darbo pasidalijimo dėka manufaktūra dirba našiau. Ji išstumia amatus, amatininkai tampa manufaktūrų darbininkais. Didelis postūmis manufaktūrų vystymuisi buvo garo mašinos išradimas. Atsiradus manufaktūrai ir fabrikinėi gamybai, „tiesdavystė“ paruošė kelią joms toliau vystytis. Nuo XVIII a. pabaigos įsiviešpatauja laisva konkurencija. „Savasties tiesa (nuosavybės teisė.— V. L.) buvo pripažinta pilna ir neapribėtuota“.

Kaip P. Leonas žiūrėjo į kapitalizmą? Ar laikė jis šią visuomeninę formaciją amžina? „Ir dabartinė ekonominė sąstata turi užtarėjus; dora mokina, kad sūtarmės tarp kapitalistų ir darbininkų paremtos ant teisingo pamato; tikėjimo mokytojai (...) skelbia, kad esą Dievo leista vieniems dirbti ir vargti beturteje ir varguose, o kitiems nieko neveikti ir turėti visko, ko tik nori; tiesdavystė ir apskritai valdžia fiziškomis spėkomis gina kapitalą nuo darbo pretenzijų“ [4, Nr. 8]. P. Leonas toliau nurodo, jog nors „Kožna epocha turi savo teisybę, bet protas žmogaus beveikdamas randa, kad tos teisybės — neteisybės“ [4, Nr. 8]. Mokslas išaiškino, sako jis, jog šios epochos neteisybė yra tai, kad kapitalistai pasisavina neapmokėtą dalį darbininko darbo. (Šmulčiau P. Leono požiūrį į kapitalizmo ekonominę struktūrą aptarsime po to, kai haigsime aiškinti jo požiūrį į visuomenės vystymąsi.)

Jis pabrėžia, jog istoriniame „lavinimesi ekonomiškio žmonių būvio“ įvykdavo pakitimų (vergovę pakeitė feodalizmas, feodalizmą — kapitalizmas), kada dauguma įsitikindavo, jog buvusios „teisybės“ yra „neteisybės“. „Kas gi gali tvirtinti, kad šiandykščia sąstata yra paskutinis laipsnis to lavinimosi; istorija tokios tiesos mums neduoda“ [4, Nr. 8].

Matome, kad P. Leonas tvirtai pareiškia, jog kapitalizmą laikyti amžinu nėra pagrindo. Tačiau, kaip toliau įsitikinsime, kapitalizmo neamžinumą jis suprato ne kaip istorinę būtinybę kapitalizmą pakeisti nauja ekonomine formacija, o kaip laipsnišką kapitalizmo tobulinimą, valstybei kišantis į krašto ekonominį gyvenimą.

Aukščiau aptaro požiūrio į visuomenę P. Leonas laikėsi ir vėliau. Sociologijos paskaitose, kurias skaitė Kauno universitete, jis dėstė buržuazinių autorių mintis visuomeniniais klausimais, neretai nepareikšdamas savo nuomonės. Vienoje iš paskaitų P. Leonas taip pat išdėstė ir marksistinę istorijos proceso teoriją. Tiesa, jis rėmėsi ne pirminiu šaltiniu, o sekė L. Voltmano „Istoriniu materializmu“ (rusų k., 1904), tačiau pagrindinius Markso teiginius pabrėžė: gamybiniai santykiai keičiasi, vystantis gamybinėms jėgoms, o pakitus gamybos būdai, pakinta visi kiti santykiai; vi-

suomeniniai santykiai keičiasi, vykstant klasių kovai; viešpataujančios idėjos yra viešpataujančiosios klasės idėjos. Voltmanas abejoja Markso idėjomis, teigdamas, jog priežastimi klasėms susidaryti buvo ne vien ekonominiai santykiai, bet ir natūralus skirtumas tarp žmonių. P. Leonas su Voltmano pastaba nenori sutikti. Jis pareiškia tokią savo nuomonę: „Vis dėlto reikia pastebėti, kad ekonominiai santykiai arba, kitais žodžiais tariant, medžiaginės gamybos būdas turi didžiausios reikšmės visuomenei formuotis ir savo struktūrą išlaikyti“ [5, p. 141]. Ši ištrauka rodo, kad P. Leonas, kaip ir anksčiau, buvo įsitikinęs, jog lemiamą reikšmę visuomenės gyvenime turi materialinė gamyba.

Bet reikia pabrėžti, jog tokios nuomonės jis griežtai laikosi tol, kol kalba apie įvykius, jau tapusius istorija, arba aiškina esamos santvarkos susiformavimą. O kai sprendžia kapitalistinės tikrovės problemas, iš esmės materialinės gamybos primato atsisako ir, operuodamas abstrakčiu „visatos evoliucijos desniu“, lemiamą vaidmenį skiria etikai, teisei ir kitiems visuomenės antstato elementams. Pavyzdžiu, materialinės gamybos procesas sąlygoja pagrindinių kapitalistinės visuomenės, kapitalistų ir darbininkų, klasių susiformavimą. P. Leonas šių klasių buvimo ir kovos tarp jų neneigia, tačiau mano, jog santykiai tarp klasių gali būti normalizuoti, tobulėjant etikos ir teisės normoms, nekeičiant esamos ekonominės struktūros [3, Nr. 12, p. 720].

Be abejo, tokia pozicija pasireiškia P. Leono buržuazinis ribotumas, siekimas paneigti revoliucines idėjas visuomenei pertvarkyti.

Apskritai, P. Leonui būdinga tai, jog jis pripažįsta tik evoliucijos būdą visuomenės struktūrai tobulinti ir neigia revoliucinių šuolių reikšmę visuomenės vystymuisi.

Užbėgant į priekį pasakytina, jog P. Leonas, metodologiniu pagrindu visuomeninės problemoms spręsti laikydamas „evoliucijos desnį“, buvo liberaliai nusiteikęs, vykstant buržuazinei-demokratinėi revoliucijai Rusijoje, ir stovėjo priešingose pozicijose proletarinės revoliucijos atžvilgiu.

XIX a. pabaigoje P. Leonas lietuvių spaudoje vienas iš pirmųjų paskelbė straipsnių, priskirtųjų grynai politinės ekonomijos sričiai (pvz., iš draugijinės ūkės.— „Lietuviškasis balsas“, 1888, Nr. 1—14; Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.— „Varpas“, 1890, Nr. 5—12) [6]. Šiuose straipsniuose P. Leonas bando eklektiškai sujungti marksistines ir kadetrinių socialistų idėjas.

K. Markso „Kapitalo“ pirmasis tomas į rusų kalbą buvo išverstas 1872 metais. Kai kurie rusų ekonomistai nemarksistai, pavyzdžiui, N. Ziberis, XIX a. antrojoje pusėje „Kapitalo“ idėjas populiarino spaudoje. Iš dalies jos taip pat buvo populiarinamos ir A. Ciuprovo paskaitose, kurių klausėsi P. Leonas. P. Leonas su „Kapitalo“ pirmojo tomo idėjomis buvo susipažinęs (iš pirminio šaltinio ar iš kitos literatūros ir paskaitų — sunku nustatyti, tačiau kai kurios aplinkybės, kurias dar minėsime, leidžia manyti, jog buvo skaitęs ir originalą) ir jas išdėstė straipsnyje „Iš draugijinės ūkės“, aiškindamas svarbesnius ekonominius reiškinius.

Straipsnio pradžioje jis pateikia iš gyvenimo keletą pavyzdžių, kuriuos reikia moksliskai paaiškinti. Kodėl, pavyzdžiui, rašo jis, „darbininkas visą amžių dirba, lieja prakaitą ir vis nieko neturi, o fabrikantas lobsta ir lobsta, nors dažnai pats nieko neveikia ir nesirūpina apie fabriką“, kodėl apytikriai kas penkeri metai pasikartoja perprodukcijos krizė; kame glūdi pinigų esmė ir t. t. [7, Nr. 1].

Nagrinėjimą P. Leonas pradeda nuo prekės, keldamas klausimą, kodėl „daiktai“ turi „brangumą“, kitaip tariant, kas nulemia prekės vertę. Jis atmeta subjektyvistinės mokyklos teiginį, kad prekės vertę apsprendžia daikto naudingumas. Jo argumentai tokie: pirma, yra daiktų, kurie

labai naudingi, tačiau neturi vertės, ir atvirksčiai; antra, žmogaus poreikių neįmanoma taip diferencijuoti, kad vieni daiktai atrodytų naudingesni už kitus. P. Leonas atmeta ir „gamybos kaštų“ teoriją. Jo tvirtu įsitikinimu, vienintelis pagrindas mainams yra prekėms pagaminti įdėtas darbas [7, Nr. 2]. Tačiau ne bet koks darbas, o toks, kuris „draugiškai reikalingas“, t. y. visuomeniškai būtinas [7, Nr. 3]. Jis taip pat skiria paprastą darbą nuo sudėtingo darbo [7, Nr. 3].

Aiškindamas pinigų esmę ir jų funkcijas, P. Leonas remiasi tuo, jog prekės viena į kitą mainomos pagal jose sudaiktintą darbą. Vystantis mainams, nurodo jis, iš prekių masės išsiskiria atskiros prekės, pavyzdžiui, kailiai, į kurias gali būti išmainytos visos kitos prekės. Palaipsniui dėl fizinių savybių visuotinio ekvivalento vietą užima taurieji metalai, auksas ir sidabras. P. Leonas pabrėžia, jog pinigai yra tokia pat prekė, kaip ir visos kitos prekės. Tapusi pinigais, prekė (P. Leonas vartoja terminą „pardavinys“) atlieka keletą funkcijų. Visų pirma, auksu kaip pinigais yra matuojama prekių vertė. Jeigu dėl kokių nors aplinkybių pakyla pinigų vertė, t. y. auksui išgauti sunaudojama daugiau darbo, tuo pačiu aukso kiekiu galima išreikšti vertę didesnės prekių masės, kitaip tariant, atskirų prekių kaina krinta. Be to, sakė P. Leonas, pinigai dar yra „mainų įrankiai“, t. y. atlieka cirkuliacijos funkciją, gali būti kaupiami lobio pavidalu, jų pagalba tampa įmanomas pardavimas kreditan arba pinigai gali pasireikšti kaip mokėjimo priemonė. P. Leonas taip pat aiškina ir dėsnį, kuris reguliuoja pinigų kiekį apyvartoje. Jo nuomone, pagrindinis veiksnys, apsprendžiantis pinigų kiekį, reikalingą cirkuliacijoje, yra prekių kainų suma. Tačiau taip pat nemažos reikšmės turi pinigų apyvartos greitis bei tarpusavio įskaitymai. Tačiau, toliau aiškindamas pinigų cirkuliacijos dėsningumus, P. Leonas nukrypsta į nemarksistinę „kiekybinę“ pinigų teoriją. Jis, pavyzdžiui, rašo: „Jeigu pinigai labai atpinga, tai žmonės, kurie daug jų turi, kad nepralaimėtų, duoda iš pinigų padaryti auksinius daiktus, pinigų tada pasimazina ir jie vėl pabrangsta, jeigu pinigai labai pabrangsta, tai žmonės iš auksinių daiktų daro pinigus, jų tuojuo pasidaugina ir atpinga“ [7, Nr. 5].

Apibūdinęs mainus ir pinigus, P. Leonas nagrinėja problemą, kurią, kaip svarbiausią, kelia straipsnio pradžioje, būtent: kas sudaro „fabrikanto“ pelno šaltinį. Pirmiausia jis išaiškina kapitalo sąvoką. Kapitalu P. Leonas laiko gamybos priemones ir tą dalį lėšų, kuri išleidžiama darbininkams samdyti. Pavyzdžiui, jis rašo: „Visą turtą: mašinas, medžiagą ir t. t., taipgi ir tą dalį turto, už kurią jis (kapitalistas. — V. L.) pasisamdo darbininkus, viską sykiu vadina kapitalu“ [7, Nr. 6]. Tuo pačiu jis neatkleidžia kapitalo sąvokos marksistinio turinio, nes nukrypsta į A. Smito ir kitų buržuazinių ekonomistų vulgarų kapitalo aiškinimą. Be abejo, tai kalba apie P. Leono pažiūrą nenuoseklumą. Tačiau ši aplinkybė nesukliudo jam vėliau parodyti antagonizmą santykiuose tarp darbininkų ir kapitalistų.

P. Leonas atmeta mintį, jog kapitalą galima sukaupti taupumu, susilaikymu. Jis nurodo, jog pirminis kapitalo kaupimas vyko smurto keliu. Kaip pavyzdį ima valstiečių nuvarymą nuo žemės Anglijoje, kolonijų apipilėsimą, lupikavimą. Praėjus pirminę kapitalo kaupimo stadiją, toliau kapitalas buvo kaupiamas „naudingai suvartojant daiktus“ Naudingumo suvartojimu P. Leonas supranta vartojimą kapitalistinės gamybos procese. Jis pabrėžia, jog pats vienas, atskiras žmogus vien tik savo darbu gali sukaupti nedaug. Kur glūdi pelno paslaptis? Mainų keliu pelnas atsirasti, nurodo P. Leonas, negali, nes ką vienas tokiu būdu galėtų išlošti, kitas turėtų pralošti, kadangi mainoma pagal vertę. „Aišku, kad pelnas fabrikančio pasidaro dar darant daiktus“ [7, Nr. 6]. Tačiau kaip? Gamybos

priemonės sukurti pelno, sako jis, negali, nes jų vertė tik perkeliama į naujai kuriamą prekę. Fabrikantas, be gamybos priemonių, perka dar „samdinių darbą“ Mokestis už darbą dėl tam tikro darbininkų pertekliaus, kuris sąlygoja tarp jų konkurenciją darbui gauti, krinta iki tokio lygio, kad darbininkas tegali įsigyti tik pragyvenimui būtinus reikmenis. Toliau P. Leonas samprotauja taip: „Tą darbą, kurį žmogus padeda dėl to, kad atidirbtų už tuos daiktus, kuriuos jis dirbdamas suvartoja, vadinsime „reikalingu darbu“, o laiką, per kurį žmogus atlieka reikalingą darbą, vadinsime „reikalingu darbo laiku“. Jeigu žmogus dirba ilgiau, nei reikalingą darbo laiką, tai rasis pelnas. Fabrikantas apmoka tiktai reikalingą darbo laiką, užtatai tas pelnas eina jam“ [7, Nr. 7]. Kitoje straipsnio vietoje P. Leonas šią mintį papildo: „kitą dalį jo (darbininko.— V. L.) darbo vadinsime „pridėtuojų darbu“, o laiką, per kurį atlieka šitą darbą, vadinsime „pridėtuojų darbo laiku“, tai tas laikas, per kurį jis daro pelną samdytojui“ [7, Nr. 10].

Matome, jog P. Leonas vartoja marksistinę terminologiją ir pabrėžia, kad pelno šaltinis yra darbininkų neapmokėtas darbas. Bet reikia pažymėti, jog Markso mokymą apie darbo jėgą kaip prekę jis išdėsto nepakankamai aiškiai, nes pradžioje sako, jog kapitalistai perka darbininkų darbą, ir kad darbo užmokestis nusistovi žemo lygio dėl konkurencijos tarp darbininkų. Iš pirmo žvilgsnio atrodytu, kad P. Leonas darbą sutapatina su darbo jėga. Tačiau tai veikia terminologijos netikslumas, nes jis, aiškindamas pelno šaltinį, nesivadovauja teiginiu, jog darbininkas gauduoda darbą, kitaip darbininko darbo neskirtų į būtinąjį ir pridėdamąjį.

Kad P. Leonas marksistiškai aiškina santykius tarp darbininkų ir kapitalistų, patvirtina ir ta aplinkybė, jog jis išdėsto būdus, kaip kapitalistai gali padidinti pelną. Norėdami gauti didesnį pelną, nurodo jis, jie turi didinti pridėdamąjį darbą. Pirmiausia, to siekiama, ilginant darbo dieną. Bet darbo diena vis dažniau būna apribojama įstatymu. „Fabrikantai gali pailginti „pridėtajį darbą“, taigi padidinti savo pelną dar šitaip: juo trumpesnis „reikalingas laikas“, juo ilgesnis pridėtasis; už tatai reikia sutrumpinti reikalingąjį laiką, o dėlto reikia išmąslyti greičiau daryti tuos daiktus, kuriais darbininkas užlaiko savo gyvastį; fabrikantai ir stengiasi išrasti mašinas, kurios pigiaus darytų tuos daiktus“ [7, Nr. 11]. Iš tikrųjų čia pasakyta: norėdami gauti santykinę pridėdamąją vertę, kapitalistai turi sumažinti darbo jėgos vertę.

Taigi, analizuodamas santykius tarp kapitalistų ir darbininkų, P. Leonas pažymi, jog šie santykiai yra nesutaikino pobūdžio: kapitalistai gyvena išnaudodami darbininkus. Jis ne kartą pabrėžtinai nurodo, jog darbininkai nėra lygiateisiai su kapitalistais. „Kada darbininkas derasi su fabrikantu, tai rodo, kad juodu suvis liuosai susitaiko, padaro kontraktą, bet iš tikro tai darbininkas turi tikti ant viso, ko reikalauja fabrikantas, nes badas ir baimė myrio jį priverčia“ [7, Nr. 8].

P. Leono pažiūros į santykius tarp darbininkų ir kapitalistų nepakito ir vėliau. Sociologijos paskaitose jis nurodydavo, jog vienas iš svarbiausių socialinių prieštaravimų yra prieštaravimas tarp „turtų pertekliaus“ ir skurdo [5, p. 8]. Šio prieštaravimo pagrindu P. Leonas laiko svetimo darbo išnaudojimą. Išnaudojimą, kaip ir anksčiau, aiškina iš esmės iš marksistinių pozicijų. „Kiekvienam turi būti aišku, kad kur yra samdomas darbas, ten esti ir išnaudojimas (...). Aš kalbu apie išnaudojimą politinės ekonomijos prasme, kai samdininkas dirba tiek, kiek sutarta, bet samdytojui lieka jo darbo vaisiaus dalis (...), tikrumoje neapmokėta, apie vadinamąją viršvertę, kuri eina samdytojo naudai ir kuri duoda pastarajam galimybę lobi“ [5, p. 257—258]. Ši mintis toliau rutuliojama taip: „(...) paviršium žiūrint, atrodo, kad darbininkas gauna tiek, kiek

jo darbas vertas, kad samdytojas neišnaudoja jo, nes moka, kiek sutarta. Bet iš tikrųjų kitaip yra. Šitą kapitalistinės ūkio sistemos privalumą galutinai išaiškino Karlas Marksas savo veikale „Kapitalas“¹⁰ [5, p. 262]. Matome, jog pats P. Leonas sako, kad išnaudojimo, apie kurį jis kalbą, esmę atskleidė K. Marksas. Ši aplinkybė leidžia manyti, jog su kai kuriomis marksistinėmis idėjomis XIX a. pabaigoje jis susipažino ne iš pagalbines literatūros, o iš tiesioginio šaltinio. „Kapitalo“ geležinė logika P. Leoną, matyt, smarkiai paveikė, nes jis ir vėliau, jau nebe studentas, o profesorius, nedrįsta abejoti „Kapitale“ įrodytomis tiesomis.

Straipsnyje „Iš draugijinės ūkės“, pasiremdamas K. Markso atskleista išnaudojimo esme, P. Leonas aiškina ir kitus kapitalistinės tikrovės reiškinius: perprodukcijos krizes, nedarbą; kritikuoja Maltuso teoriją.

Krizės kyla todėl, nurodo P. Leonas, jog kapitalistai („fabrikantai“), besivaikydami pelno, plėčia gamybą, tačiau jie negali reguliuoti rinkos imlumo. Pasiūlai viršijant paklausą, kainos krinta. Kapitalistai, kad sulaukytų kainų kritimą, mažina gamybą, atleidžia darbininkus. Prasideda krizė, kurią pakeičia pagyvėjimas tik realizuojant prekių atsargas. Tačiau po to gamybos aktyvėjimas sukuria sąlygas naujai krizei kilti. P. Leonas pabrėžia, jog krizės periodiškai kartojasi. „Krizis, suprantama, esti kas keli metai, taip antai Anglijoje krizis buvo 1857 m.; po to dalykai metas po metų ėjo geryn; 1861 m. fabrikantų dalykai labai gerai stovėjo, o 1862—1863 vėl krizis; paskui 1873 m. krizis visoje Europoje“ [7, Nr. 8].

Paliesdamas nedarbo problemą, P. Leonas nurodo, jog ji susijusi su stambiaja mašinine gamyba („didele fabriky išdarbyste“). Kad gautų didesnių pelnų, kapitalistai tobulina gamybą, atleidžia darbininkus. Be to, nedarbą smarkiai padidina periodiškai pasikartojančios krizės. P. Leonas pabrėžia, jog nedarbas yra pasekmė socialinių, o ne gamtinių priežasčių. Vadovaudamasis šia mintimi, jis kritikuoja Maltuso gyventojų „pertekliaus“ teoriją: statistiniai duomenimis parodo, jog ne gyventojų prieaugis viršija materialinės gamybos padidėjimą, o atvirkščiai; atkreipia dėmesį į tai, kad Amerikos gyventojų skaičius, kuriuo operuoja Maltusas, sparčiai augo ne dėl natūralaus gyventojų prieaugio [4, Nr. 13].

Atskleidęs esmines kapitalistinės ekonomikos negeroves, P. Leonas daro išvadą, jog pagrindinė priežastis, apsprendžianti tai, kad darbininkai yra išnaudojami, kad kyla perprodukcijos krizės ir t. t., yra privatinė gamybos priemonių nuosavybė. „Taigi toji neteisybė ant svieto yra dėlto, kad savastis neteisingai padalinta tarp žmonių“ [7, Nr. 13]. Vadinasi, sprendžiant socialines problemas, reikia išspręsti nuosavybės klausimą. P. Leonas visiškai atmeta mintį, jog nuosavybė yra amžinas, nekintantis institutas. Jo nuomone, nuosavybės formas nulemia konkrečios istorinės aplinkybės. Jis, turėdamas galvoje socialinę nelygybę esant kapitalizmui, mano, jog prirendo sąlygos, kad gamybos priemonės būtų ne privačių asmenų nuosavybė, o priklausytų valstybei. „Įrankiai gi darbo (...) turi prigulėti tiems, kurie jais dirba, o žemė tiems, kurie ją apdirba; arba jie turi prigulėti visiems valstijos gyventojams, t. y. valstijai, vyriausybei gi turi juos samdyti darbininkams“ [7, Nr. 13].

Tokiu būdu P. Leonas socialinių ir ekonominių kapitalizmo problemų sprendimą sieja su buržuazinės valstybės veikla ir tuo pačiu nusirita į vulgariosios politinės ekonomijos pozicijas. Tuo galutinai įsitikinsime, peržvelgę P. Leono samprotavimus apie tai, kaip spręstini socialiniai klausimai, o taip pat aptarę jo požiūrį į valstybę.

Straipsnyje „Privatūs ūkės organizacija“, kuriame P. Leonas išdėsto savo socialinę programą, rašoma: „Dažnai atsitinka, kad žmonės per daug nukrypsta tai į vieną, tai į kitą pusę, kitaip sakant, ištyrinėdami kokį dalyką, užsiima viena mislia (...), vienpusiai jį su-

pranta. Taip atsitiko ir su ekonomistais, kaip tai galime matyti, sulygine mokslą fiziokratų, Smito ir ypač jo įpėdinių, iš vienos pusės, su mokslu socialistų, iš kitos“ [8, Nr. 5]. Smitas, nurodo P. Leonas, skelbė neribotos konkurencijos *laissez faire* lozungą, o socialistai, priešingai, pripažįsta tik „draugijinį kapitalą“ ir „draugijines ūkes“ „Net vadinamasis moksliškas socializmas (...) mena, kad ateityje privatiška ūkės organizacija suvis išnyks, nors dėl tokio tvirtinimo nėra dabar jokio pamato“ [8, Nr. 5]. Taigi P. Leono požiūris į mokslinį socializmą yra toks: tai nepalaikytina srovė, nes ji siekia panaikinti privatų ūkį. Aiškindamas savo poziciją „vienpusių“ srovių, t. y. Smito mokyklos ir socializmo atžvilgiu, jis nurodo, jog privatus ūkis turi daug trūkumų, kurie betarpiškai susiję su laisva konkurencija (laimi, paprastai, nesąžiningi žmonės, darbininkai yra išnaudojami ir, jei tik nėra apsaugančių įstatymų, atsiduria beviltiškoje padėtyje, stambūs ūkiai pasiglemžia smulkiuosius, kyla perprodukcijos krizės ir t. t.). Tačiau privatus ūkis nestokoja ir gerų savybių (skatinama privati iniciatyva ir pan.). Todėl, P. Leono nuomone, negalima sutikti nei su neribojamos laisvos konkurencijos šalininkais, nei su socialistais, nes, siekiant tobulinti visuomeninę santvarką, reikia šalinti esamus trūkumus, apribojant laisvąją konkurenciją, ir nepanaikinti visai privataus ūkio, išsaugoti jo gerąsias savybes.

Tai kokiu gi keliu, P. Leono nuomone, vertėtų žengti. Jis rašo: „Vienpusystė socialistų mokslo (. . .) greitai sukėlė prieš save iš visų pusių kritiką (. . .), svarbiausia ekonomistų mokslinčia — tai realistiška (arba kitaip kateder-socialistiška (. . .)), kuri užėmė vidutinę vietą tarp Smito mokslinčios ir socialistiškos. Ji priima socialistų kritiką sistemos laisvos konkurencijos, ji taip gi, kaip ir socializmas, reikalauja įsikišimo viešpatystės ir prasiplatinimo draugijinės ūkės organizacijos; bet ji nesutinka tame, kad laiko už reikalinga palikti ant neužmatomo laiko tiesią privatiškos savumos ant kapitalo (išdirbtos įrankių) ir neišriša klausimo, koks bus ateityje likimas privatiškos ūkės organizacijos. Abelnai kalbant, realistiška mokslinčia stovi ant labiau moksliško pamato, nei socialistiška, ir jos požiūris labiau sutinka su reikalavimais pozityviškos filosofijos“ [8, Nr. 7].

Matome, P. Leonas pats nurodo, jog su katedrinų socialistų idėjomis jis pilnai sutinka, nes jos esančios labiau moksliskai pagrįstos, nevadandčios į kraštutinumus.

Pradėdamas dėstyti socialinę programą, kurią, jo nuomone, reikėtų įgyvendinti, P. Leonas pažymi, jog dėstymas „bus paremtas ant darbų ekonomistų realistiškos mokslinčios (ypač Ad. Wagner ir Schaeffle)“ [8, Nr. 7], kitaip tariant, sako, jog bus remiamasi katedriniais socialistais. Aiškiai pastaraisiais sekdamas, P. Leonas skiria tris ūkių rūšis: a) privatų, b) „draugijinį“ (priverstinis: valstybė, bažnyčia; laisvas: įvairios draugijos, susivienijimai) ir c) labdarinę ūkį. Pastarasis, sako jis, nevaidina didelio vaidmens, todėl jam daug dėmesio neskirsias. Kokia funkcija, P. Leono nuomone, turi atlikti privatus ir visuomeninis („draugijinis“) ūkis? Visuomenėje, sako jis, yra individualinių ir kolektyvinių „reikalų“ Pirmiesiems atlikti tenka privatus ūkis, antriesiems (geležinkelių tiesimas, ryšių sistemos vystymas, švietimas, beglobių priežiūra ir t. t.) — visuomeninis. Koks ryšys turėtų būti tarp šių ūkių? „Privatiškos sistemos viešpatavimas jau parodė visus jos negerumus; draugijinė sistema turi pataisyti tuos negerumus; išnaikinti neteisingumą ir papildyti tuštumus pirmosios, bet ir paskutinė negali užimti vietos pirmosios (. . .). Mokslo uždava šiame laike — gerai kombinuotą jas abidvi“ [8, Nr. 7].

Taigi visuomeninis ūkis turi užpildyti privataus ūkio „tuštumas“ arba, kitaip tariant, panaikinti kapitalistinės ekonomikos negeroves. Pagrin-

dinę vietą visuomeninio ūkio sistemoje P. Leonas skiria valstybei. Vals-tybę jis laiko antklasinio organu. Tai ypač matyti iš Leono žodžių, kuriais jis apibendrinamai apibūdina valstybės vaidmenį: „Valstija — tai pri- gimtas užtarytojas tų, kurie patys savęs negali apginti, jaunų, senų, atei- senčių kartų ir t. t.“ [8, Nr. 11]. Valstybių, sako P. Leonas, yra įvairaus tipo, be to, istorijos būvyje keičiasi aplinkybės, todėl sunku griežtai nu- statyti valstybės veiksmų ratą. Tačiau bet kokios valstybės „veiksmas“ nuolat vystosi dviem kryptimis. Vieną iš jų sudaro „siekis įvedimo ir ap- gynimo tiesos ir stiprybės“, o antrą — „siekis kultūros ir turtingumo“. „(...) šiame šimtmečiuje, — rašo P. Leonas, — valstija jau daug darbų pa- ėmė į savo rankas ir daug įvedė įstatų, reguliuojančių privatiškas ūkes: paštas, geležinkeliai, telegrafai, visokios mokslnyčios, fabriku tiesdavys- tė ir t. t.“ Vokietijoje, pavyzdžiui, 1883 m. buvo priimtas įstatymas dėl darbininkų priverstinio draudimo ligos, nelaimingo atsitikimo ir kitais atvejais. Rusijoje 1882, 1884 m. buvo priimti nauji fabriku įstatai ir t. t. „Matome, kad kaip konstitucionališkos monarchijos, arba respublikės, taip ir absoliutiškos monarchijos eina vienu keliu — vis didina savo veiksmą“ [8, Nr. 11]. Šiais žodžiais P. Leonas pareiškia nuomonę, kad bet kokio tipo valstybė, taip pat ir absoliutinė monarchija, yra svarbus veiksnys, šalinant privataus ūkio trūkumus, nors absoliutinės monarchijos jis (to- liau tai parodysime) neidealizavo. Leono požiūris į absoliutinę monarchi- ją yra apspręstas jo metodologinių pozicijų visuomenės vystymosi klausimu. Neigdamas revoliucinius šuolius ir tepripažindamas tik evoliucijos principą, P. Leonas negalėjo teigti, jog absoliutinės monarchijos valstybė netinka socialiniams klausimams spręsti. Taip teigiant, būtų tekę padaryti išvadą, jog absoliutinę monarchiją reikia revoliuciniu būdu pakeisti de- mokratine respublika.

Liberaliai žiūrėdamas į absoliutinę monarchiją, P. Leonas, šiaip ar taip, valstybės diealu laiko buržuazinės demokratijos valstybę, kurią su- pranta kaip buržuazinę respubliką arba konstitucinę monarchiją su iš- vystytomis buržuazijos teisėmis. P. Leonas pabrėžia, jog valstybė gali geriau atlikti savo vaidmenį socialinėje srityje tada, kai ji yra „tautos deputatų“ kontroliuojama. Tą patį patvirtina ir tokia aplinkybė. Nurody- damas, jog dažnai galima išgirsti, kad vieni žmonės turtingi, o kiti „pa- vargėliai“ todėl, kad pirmieji turtų neišmėto, o antrieji juos prageria, arba, kad taip dievo sutvarkyta, P. Leonas pabrėžia, jog mokslas jau yra atskleidęs tikrąją priežastį esančio prieštaravimo tarp skurdo ir praban- gos (jis tvirtai įsitikinęs, jog tikroji priežastis, tai išnaudojimas, darbo atskyrimas nuo kapitalo) [8, Nr. 6]. Jis rašo: „Dabar teisybės nenori ži- noti daugumas didžturčių dėl savo naudos, sykiu su didžturčiais eina ir vyriausybės: tose šalyse, kur žmonės siunčia deputatus į seimą arba pa- rlamentą, ten seimas dabar daugiausia susideda iš didžturčių ir užtaria jų reikalus; seimas gi ten valdo visą šalį; ten vėl, kur vyriausybė priguli vienam žmogui, tasai pats turi daug turtų, o jo parama tai didžturčiai ir ponai, šlėktos; už taitai jie už vienas kitą eina. Randasi taip pat ir nekurie vyrai, mamono tarnai, kurie gerai šelpiami didžturčių, ypač gi vyriausy- bių, skelbia mokslą neteisingą, patinkančią jų geradėjams, ir spiaudo ant teisybės. Žmonės gi prasti, ūkininkai ir darbininkai ir kiti, būdami be apšvaistos, be mokslo, negali žinoti, kas teisybė, klauso vyriausybės ir kitų savo vadovų. Todėl dauguma paprastų žmonių mano, jog socialinė ne- lygybė yra natūralus, nepašalinamas reiškinys“ [7, Nr. 13].

Akivaizdus prieštaravimas. Viena vertus, P. Leonas teigia, jog so- cialinius prieštaravimus turi, gali spręsti ir sprendžia valstybė, o antra vertus, kaip matyti iš ką tik pateiktos citatos, nurodo, kad valstybė gina turtingųjų interesus. Šį prieštaravimą pastebi ir pats P. Leonas. Kaip jis

mėgina jo išvengti? Jis nurodo, jog valstybė, kad galėtų vykdyti jai tenkančią misiją socialinėje srityje, turi būti kontroliuojama tokių rinktų atstovų, kurie gintų ne tik turtingųjų, bet ir visos visuomenės interesus. O kad tokie atstovai būtų išrinkti, liaudis turi apsišviesti, suprasti savo reikalus [7, Nr. 14]. Nors P. Leonas tiesiog nepasako, bet yra aišku, kad jis mano, jog tinkami atstovai gali būti išrinkti tik esant demokratinėi santvarkai, o ne viešpataujant absoliutizmui. Vadinasi, P. Leonas laiko, jog socialinius klausimus geriau gali spręsti buržuazinės demokratijos valstybė. Bėt nuosekliu demokratu jis nebuvo. Visų pirma tai patvirtina jo liberalinė, o ne revoliucinė pozicija buržuazinių-demokratiųjų revoliucijų Rusijoje laikotarpiu. Įsikūrus konstitucinės monarchijos šalininkų, kadetų, partijai, P. Leonas įstoja į šią partiją [9, p. 90—97]. Jos nariu jis buvo, kol ši partija egzistavo, 1916 metais ir 1917 metų pirmaisiais mėnesiais, būdamas jos Centro komiteto nariu [10, p. 158, 237]. Išrinktas į II Valstybės dūmą, P. Leonas veikė kadetų frakcijos sudėtyje [11, p. 39].

Savo poziciją 1905—1907 metų revoliucijos laikotarpiu P. Leonas aiškiai išdėsto straipsnyje „Laužt ar piauť ragus?“ Jame jis rašo, jog dūma neturinti sau reikalauti didelių teisių, nes tada ji būsianti išvaikyta. Jai reikėtų „pasinaudoti iš tų teisių, kurias Dūma turi, ir dirbti, svarstyti įstatų projektus, ministeriųjų įnešamus, rodyti šaliai jų netikumą, išdirbti tinkamus šaliai įstatus ir tokiu būdu aiškiai parodyti visiems žmonėms Dūmos reikalingumą ir organizuoti aplink Dūmą šalį, kuri tvirtai ją prikaitytų. (...) ilgesnis, kaip galima, Dūmos gyvavimas ir veikimas būtų didelių kelių, kuriuo tauta būtų traukiama prie susipratimo ir organizacijos“ [12].

Vadinasi, P. Leonas XX a. pradžioje ragino įkurti demokratinę valstybę Rusijoje ne revoliuciniu, o taikiu būdu, naudojantis caro 1905 metų Spalio manifesto suteiktomis teisėmis. Beje, savo prisiminimuose P. Leonas rašo, jog žinią apie Spalio manifestą sutikęs su džiaugsmo ašaromis [9, p. 85]. Jo nuomone, veikiant carizmo nubrėžtose ribose, galima šviesti liaudį, stengtis palaipsniui ją įtraukti į politinį gyvenimą ir tuo pačiu ruošti sąlygas, kurioms esant radikalesni pakeitimai taptų savaime neišvengiami. Žinoma, jog bolševikai, atslūgus revoliucijos bangai, taip pat siekė dūmą panaudoti liaudies masių politiniam aktyvumui kelti, tačiau bolševikinė pozicija nuo išdėstytos P. Leono pozicijos skiriasi kaip diena nuo nakties, kadangi P. Leonas taikų, liberaliųjų reformų kelią laikė vieninteliu keliu į demokratinę valstybę.

Vėlesniu, buržuazijos valdymo Lietuvoje laikotarpiu, P. Leono pažiūros į valstybę ir į socialinio klausimo sprendimo būdus iš esmės nepasikeitė. Jis, kaip ir anksčiau, buvo buržuazinės demokratijos valstybės šalininkas, kaip ir anksčiau, skelbė, jog socialinį klausimą turi spręsti valstybė. Bėt, pasikeitus aplinkybėms, vėlesnė P. Leono pozicija negali būti visai identiška ankstesniajai. Jei anksčiau demokratijos svarbiausiu priešū buvo carizmas, kurio atžvilgiu P. Leonas buvo liberaliai nusiteikęs, dabar — fašizmas, prieš kurį P. Leonas taip pat tam tikru mastu protestavo. „Sociologijos paskaitose“ rašoma, jog visuomenės nariai turi sugebėti savarankiškai galvoti ir kritiškai vertinti savo ir kitų poelgius bei „visuomenės formas“. Tokį sugebėjimą gali ugdyti tik demokratinė santvarka, o ne diktatūrinis režimas. „(...) aklaip pripažįstant šventa ir neliečiama tai, ką skelbia ir daro vadas (fiureris, dučė) („tautos vadas“ — pridursime nuo savęs.— V. L.), pripažįstama nekritikuotinu kiekvienas vado išleistas įstatymas ar įsakymas, o dėl to ir asmens savarankiškumas nėra auklėjamas“ [5, p. 13—14]. Aišku, fašizmo sąlygomis tokios mintys buvo pažangios ir negalėjo patikti valdantiems sluoksniams. Neatsi-

tiktinai nuo 1933 metų P. Leonui nebebuvo leista skaityti paskaitų universitete [13].

Antifašistinės P. Leono nuotaikos matyti ir iš jo atsiminimų, kuriuos jis rašė tada, kai iš universiteto buvo priverstas pasitraukti. A. Smetona jo atsiminimuose apibūdinamas kaip žmogus, kuris „pats jokio realaus kūrybinio darbo nepadarė, tiktai kitų darbo rezultatais puošėsi“ [10, p. 428] ir siekė diktatūros [14, p. 116]. Fašistinis vidaus reikalų ministras Musteikis vadinamas „deržimorda“, o policija — „lietuviškais žandarais“ [15, p. 177].

Kaip P. Leonas žiūrėjo į Tarybų Sąjungą? Reikia pasakyti, jog proletariato diktatūros jis iš esmės nesuprato [5, p. 15, 329—330], netikėjo socializmo sėkme Tarybų Sąjungoje. Jo nuomone, „radikalios“ priemonės socialiniam klausimui spręsti, būtent: „visiškos nuosavybės teisės kapitalui ir apskritai darbo priemonės panaikinimas ir jų suvisuomeninimas“, Tarybų Sąjungoje vykdomas prievarta, todėl jos pasmerkto sužlugti. Tai, girdi, patvirtinti sunki TSRS ekonominė padėtis [5, p. 268—269]. Sėkmingam socialistinių principų įgyvendinimui, nurodo P. Leonas, „reikia, kad socialistiškai ar komunistiškai valdyti turtus, pagaminti juos ir skirstyti pagal padarytą darbą pajėgtų tie, kas tuos turtus gamina; pajėgtų — reiškia būtų išauklėti taip, kad būtų linkę tą tvarka gyventi, suprastų ją, kaip geresnę už kitas tvarkas ir mokėtų ją tvarkyti, o ne tik būti tvarkomą (. . .). Plačios gi masės siela ir reikalų supratimu pakitėti taip, kad norėtų socialistinėje ekonominėje sistemoje gyventi, gali tiktai viešpataujant demokratijai, (. . .)“ (buržuazinei demokratijai.— V L.) [16, p. 37—38].

Tuo tarpu sėkmingos gali būti, teigia P. Leonas, tik „mažiau radikalios“ priemonės: „I. Nuosavybės teisės kapitalui ir darbo priemonės panaikinimas ir jų suvisuomeninimas tiktai kai kuriose ūkio šakose. 2. Kitos įvairios ekonomiškai teisinės priemonės darbininkų išnaudojimui mažinti ir jų medžiaginei, ir dvasinei būklei gerinti“ [5, p. 270].

Siais žodžiais P. Leonas suformuluoja credo, kurį jis skelbė nuo pat XIX a. pabaigos, būtent: buržuazinės valstybės kišimasis į visuomeninį gyvenimą turi užtikrinti visų socialinių ir ekonominių problemų sprendimą; buržuazinė nacionalizacija — viena iš priemonių, kurių pagalba valstybė daro įtakos ekonomikai.

Tokiu būdu P. Leonas, nesuprasdamas marksistinio mokymo apie klasių kovos reikšmę istorijoje, valstybę laiko ne vienos kurios nors klasės įrankiu savo viešpatavimui įtvirtinti, o antklasinio organu. Jis idealizuoja buržuazinės demokratijos valstybę, iš liberalių pozicijų smerkia absoliutizmą. Pasikeitus aplinkybėms, jis tampa fašistinės diktatūros priešinku (nors smerkia ir proletariato diktatūros valstybę). Jo įsitikinimu, gamta ir visuomenė vystosi tobulėjimo linija. Kaip matėme anksčiau, P. Leono visuomenės vystymosi aiškinimas buvo pagrįstas net kai kuriais istorinio materializmo elementais. Bet iš tikrųjų jis tobulėjimo viršūne suprantą buržuazinės valstybės vaidmens augimą ekonominėje ir kitose srityse, objektyviai imant, kapitalizmą laiko amžina santvarka.

Zemė taip pat yra gamybos priemonė. Bet kadangi ryšium su žemės nuosavybe Rusijoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje kilo daug aštrių socialinių problemų, tai nenuostabu, kad P. Leonas šią gamybos priemonę išskiria iš kitų tarpo ir skiria jai ypatingą dėmesį. Žemės klausimą, jis, viena vertus, sprendė vadovaudamasis savo pozicija apskritai socialiniams klausimams spręsti ir kėlė žemės nacionalizacijos idėją. Antra vertus, P. Leono siūlytos priemonės agrarinėje srityje yra duoklė liberaliajai narodnikystei, evoliucionavusiai į kadetinio tipo liberalizmą, ir byloja apie jų autoriaus buržuazinį baikštumą kylančio revoliucinio judėjimo aki-vaizdoje.

Žemės rentos klausimo savo publicistikoje P. Leonas nenagrinėja, tačiau pabrėžia, jog su privačia žemės nuosavybe susijusios tam tikros socialinės problemos. Jo samprotavimai tokie. Jei, pavyzdžiui, pravedamas geležinkelis, netoli jo esanti privati žemė tuojau pabrangsta, jos savininkai, tokiu būdu, turi nemaža iš to naudos. Tuo tarpu geležinkelį nutiesė valstybė už surinktas nuo visų gyventojų mokesčių pavidalu lėšas. Dėl žemės pabrangimo turėtų naudoti valstybė visuomenė, o ne vien tik žemės savininkai. Aroa kitas pavyzdys. Miestui augant, žemės sklypai miesto ribose ir netoli miesto pabrangsta, nors ne šių sklypų savininkų veikla apsprendžia miesto augimą ir t. t. (Socialinė problema, susijusi su dvarininkine žemėvalda, nėkelinama.) Šią neteisybę, nurodo P. Leonas, galima būtų pašalinti, žemę padarius valstybės nuosavybe. Toliau nagrinėdamas aukščiau jau minėtą mintį, jog žemė turi priklausyti tiems, kas ją apdirba, jis rašo: „Anglijoje jau kalba apie nacionalizaciją žemės; šitai toks dalykas: visa žemė tada prigulėtų vyriausybei, kuri paskui parsamdytų žmonėms tik tokiems, kurie patys ją apdirba; pabrangus kur žemei, vyriausybė tuojau imtų didesnį mokesį nuo samdytojo; kas liktų jam, užmokėjus vyriausybei, viskas tas jam prigulėtų“ [7, Nr. 13].

Tur būt, neatsitiktinis dalykas, jog P. Leonas, kalbėdamas apie žemės nacionalizaciją, neličia klausimo, kaip ši priemonė paveiktų dvarinikinę žemėvaldą, nes, mėgindamas gvildinti agrarinę problemą Rusijoje (problemos esmė sudarė dvarinikinę žemėvaldą), iš esmės atsisako nacionalizacijos idėjos. Teoriniai samprotavimai yra bendro pobūdžio, o jo praktinių veiksmų iki 1905—1907 metų buržuazinės-demokratinės revoliucijos programa ir jo, revoliucijos metu paremtas, kadėtų žemės reformos projektas, kaip įsitikinsime toliau, taip pat nenumatė žemės suvalstybinimo. Tai, be abejo, rodo, jog P. Leono pažiūros nenuoseklios. Nenuoseklumas pasireiškia tuo, jog, kol samprotauja tik grynai teoriškai, jis laiko galimais ir tam tikrus revoliucinius pertvarkymus visuomenėje (žemės nacionalizacija Rusijoje būtų reikiški radikalią demokratinę reformą), bet kai paliečia konkrečius Rusijos ekonominės tikrovės klausimus — traukiasi atgal: stengiasi pateisinti esamą padėtį, siūlydamas tik liberalių reformų kelią. Pavyzdžiui, pamiršęs savo paties propaguotą žemės nacionalizacijos idėją, P. Leonas teigia, jog Rusijoje radikalios permainos agrarinėje srityje tuo tarpu yra nereikalingos, nes esą Rusijoje visuomenės nuomonė esamą žemės valdymą dar toleruojanti. Žemė visada buvo ir yra valdoma taip, kaip naudingiau visuomenei. Pakitimai valdyme įmanomi tik tada, kai pakinta visuomenės nuomonė. „O ką sakysite apie atliuosavimą nuo baudžios pas mus ir Maskolijoje! Juk kada buvo baudžios, visi beveik mįslėjo, kad taip turi būti, taip Dievo leista; tuomi tarpu vyriausybė atėmė nuo ponų netikta darbininkus, bet dar ir dalį žemės, kurią atidavė žmonėms; (. .) Dabar matome, kad žemė valdo taip, kaip draugijai naudingiaus; jeigu seniau buvo vergystė ir baudžios, ir tikta labai maža dalis valdė žemę, tai dėlto, kad daugumas žmonių mįslėjo, jog taip turi būti, t. y. jog taip naudinga draugijai; tą patį matome ir dabar; atmainos galima laukti tik tuokart, kada supratimas žmonių persimainys“ [7, Nr. 13]. Vargu ar XIX a. pabaigoje, kada rašytas P. Leono straipsnis, liaudis, kentusi žemės „badą“, galvojo, jog toks žemės valdymas atitinka visos visuomenės interesus.

Kaip jau sakėme, P. Leonas buvo eklektikas. Eklektizmas matyti ir jo siūlytoje konkrečių veiksmų iki 1905—1907 metų revoliucijos programoje. Jis, bandydamas analizuoti konkrečią XIX a. pabaigos Rusijos ir, skyrium imant, Lietuvos ekonominę tikrovę, puoselėja viltį, jog galima neleisti vystytis kapitalistiniams prieštaravimams. Toks nukrypimas į narodni-

kystę nėra logiška tąsa jo pažiūrų į kapitalizmo problemas ir būdus joms spręsti. „Mūsų tėvynėje, Lietuvoje, beveik nėra fabričių (...) Nors fabriškai pridaro daug daiktų, bet ant mano pažiūros, jie negeistini dėlei tų priežasčių, kokias aš čia trumpai parodžiau“ (t. y. dėl atsirandančio antagonizmo tarp darbininkų ir kapitalistų.— V. L.)“ [7, Nr. 14]. P. Leono nuomone, lietuviai turi imtis amatų, prekybos, steigti vartotojų, kredito ir kitokias draugijas. Todėl jis keliuose straipsniuose specialiai nagrinėja prekybos ir amatų naudingumą, parodo kooperatyvinių susivienijimų efektyvumą jų vystymuisi. itin smulkiai aptaria įvairių bendrovių užsienyje veikimo principą [17].

P. Leonas išreiškia mintį, jog gamybos priemonių, jų tarpe ir žemės, valdymas draugininiu principu gali sustabdyti kapitalo koncentracijos bei proletarizacijos procesą. Jis rašo: „Geistina būtų, kad kuo daugiausiai žmonių būtų medgeiškai gerai aprūpinti ir kad nebūtų proletarijato; šitame dalyke daug gali padėti valdymas žemės ir kitų darbo įrankių draugystėmis“ Rusijoje yra išlikęs bendruomeninis žemės valdymas. Jį reikėtų įtvirtinti įstatymu. „Bet kur individuališkas valdymas jau įsikėrėjęs, kaip pas mus (Lietuvoje.— V. L.), kur žmonės atrato nuo valdymo draugystėmis, ten negreitai galės jis sugrįžti“ [18]. Vadinasi, Lietuvoje, kur bendruomeninio žemės valdymo nebuvo, P. Leono nuomone, jis turėtų būti įvestas. Pernelyg nereali buvo panaši mintis. Tai supranta ir pats P. Leonas. Kitame straipsnyje, rašytame keletą metų vėliau, jis pažymi, jog yra tuščia mėginti įvesti Lietuvoje bendruomeninį žemės valdymą [19]. Jo nuomone, Lietuvos ūkininkų padėčiai gerinti reikia imtis kitokių priemonių. Jis suformuluoja tokius reikalavimus. Iš „valdžios“ reikia reikalauti: 1) nuomoti ūkininkams mažais sklypais valstybę ir majoratų žemes; 2) įkurti pigaus kredito įstaigas ūkininkams; 3) įsteigti žemdirbystės, amatų bei prekybos mokyklas; 4) sumažinti mokesčius ir kt.

Patys ūkininkai privalo: 1) steigti leisti jaunuomenę į mokslus; 2) steigti savitarpio paskolos kasas, vartojimo, realizavimo ir kitas bendroves; 3) steigti privačias amatų ir kitokias mokyklas; 4) kuo plačiausiai imtis amatų ir prekybos; 5) pirkti žemę, ypač dvarus, susidedantį draugystes su pagalba „ūkiško banko“; 6) siekti apsišvietimo [19].

Trumpai peržvelgę P. Leono konkrečių veiksmų programą, matome, jog ji yra smulkiaburžuazinio pobūdžio ir iš dalies atspindi liberaliųjų narodnikų skelbtas idėjas. Ryšium su tuo, prisiminkime, kaip V. Leninas apibūdina smulkiąją buržuaziją. „Ji yra pažangi, kiek kelia bendruosius demokratinius reikalavimus, t. y. kovoja prieš bet kurias viduramžinės epochos ir baudžiavos liekanas; ji yra reakcinė, kiek kovoja dėl savo kaip smulkiosios buržuazijos padėties išlaikymo, stengdamasi sulaukyti, pasukti atgal bendrąjį šalies vystymąsi buržuazine kryptimi“ [20].

Taip reikėtų vertinti ir P. Leono pažiūrų smulkiaburžuazinį aspektą. Viena vertus, P. Leonas siekė neleisti, kad smulkiąją buržuaziją palietų diferenciacijos procesas, antra vertus, jo kelti reikalavimai, objektyviai imant, turėjo skatinti šį procesą ir kartu spartinti tuo metu istoriškai pažangų vystymąsi kapitalistine kryptimi.

Reikia pasakyti, jog nukrypimas į liberaliąją narodnikystę nesudaro P. Leono pažiūrų esmės. Tiesa, XIX a. pabaigoje iš dalies tai jam buvo būdinga, tačiau, įvykių raidai atmetus narodnikines idėjas, P. Leonas galutinai įsilieja į liberaliosios buržuazijos srautą. Neginčytinai tai įrodo ta aplinkybė, jog jis, kaip jau sakėme, po caro Spalio manifesto įstoja į kadetų partiją, kurioje veikė faktiškai iki pat Spalio Revoliucijos.

Priklausydamas kadetų partijai, P. Leonas 1905—1907 metų revoliucijos laikotarpiu gynė šios partijos siūlytą dvarininkinį-buržuazinį būdą žemės reformai praveisti: pasisakė už dalies dvarininkų žemės išpirkimą

ir jos pardavimą valstiečiams [21]. Motyvai, kuriais jis vadovavosi, siūlydamas išpirkti dvarininkinę žemę, labai išraiškingai jį apibūdina kaip buržuazinį liberalą. Savo prisiminimuose P. Leonas, aiškindamas, kodėl jis pasisakęs už išpirkimą, nurodo, jog esą negalima buvę bausti dvarininkų „už istorijos įvykius“, ir kaip svarbiausia pabrėžia štai ką: „ir miestų turtuoliai yra įsigiję namus, kapitalus ir kitus turtus skriaudingais darbininkams būdais, tai reiktų ir iš jų atimti tuos turtus, o tokia plati ir radikali reforma nebuvo (neišskaitomas žodis; reiktų: keliama.— V. L.) nei kairesniųjų partijų. Jei atimti, tai iš visų skriaudėjų, o jei iš kai kurių neatimama, tai iš žemvaldžių reikia **priverstinai išpirkti**. Komunistai — bolševikai buvo logingi: jie nacionalizavo visus turtus: ir miestų, ir dvarų“ [11, p. 55].

Aiškiau nepasakysi. Jei nacionalizuoti, viską nacionalizuoti. Žinome, jog P. Leonas, pripažindamas „teigiamas“ privataus ūkio puses, gynė kapitalizmą. Bijodamas, esant revoliuciniam pakilimui, dar labiau įelektrinti atmosferą ir tuo pačiu sukelti pavojų kapitalistinei nuosavybei, jis pasisakė prieš dvarininkinės nuosavybės konfiskavimą.

Kalbant apie P. Leono poziciją agrarinio klausimu XX a. pradžioje, reikia pažymėti dar vieną aplinkybę. Jis nurodo, jog, dalinai aprūpinus bežemius ir mažžemius žeme, darbo jėga žemės ūkyje pabrangs ir tai neigiamai atsilieps tiems ūkiams, kurie turi pakankamai žemės. Todėl, jo nuomone, žemės reforma turi lydėti kompleksas priemonių, kurių paskirtis būtų neutralizuoti galimą reformos neigiamą įtaką stambesniems ūkiams. Tokiomis priemonėmis turėtų būti muitų žemės ūkio padargams bei mokesčių už žemę sumažinimas, miško medžiagos atpiginimas ir t. t. [21]. Vadinasi, galima teigti, jog P. Leono pažiūrų smulkiaburžuaziškumas XX a. pradžioje iš esmės išnyksta, nes jo dėmesio centre yra buržuazijos ir dalinai dvarininkų interesai.

Su buržuazija buvo susijusi ir P. Leono visuomeninė veikla pirmojo pasaulinio karo metu ir Spalio Revoliucijos laikotarpiu. Kilus karui, P. Leonas paremia šovinistinį „Tėvynės gynimo“ lozungą, ragina lietuvius savo parama prisidėti, kad carinė Rusija kare laimėtų pergalę. Tai jis nedviprasmiškai pareiškia rašte nukentėjusiems dėl karo šelpti draugijos komitetui. Šis raštas pridėtas prie jo atsiminimų [10, p. 81—83]. 1916 metais P. Leonas, būdamas kadetų partijos Centro komiteto nariu, įteikia šiam komitetui memorandumą, kuriame tuo atveju, jei kadetai ateitų į valdžią, Lietuvai reikalaujama politinės autonomijos [10, p. 173]. Artėjant Vasario buržuazinei revoliucijai ir po jos, aktyvėjo lietuviai, per karą išvykusių į Rusiją, politinis gyvenimas. P. Leono iniciatyva buvo įkurta kadetinio tipo buržuazinė „Santaros“ partija. Šios partijos programą P. Leonas apibūdina savo atsiminimuose. „Mano socialiniai politiniai nusistatymas buvo žinomas iš to, kad aš buvau prisidėjęs prie rusų „konstituciniai demokratinės tautos laisvės“ partijos. Man teko surašyti partijos programos projektą. Jis buvo artimas nurodytus rusų „kadetų“ partijos programai (. . .)“ [10, p. 217—218]. Spalio Revoliucijos atžvilgiu P. Leonas buvo nusiteikęs priešingai, nes ji, jo nuomone, buvo vykdoma smurto pagalba, pamynusi demokratiją [10, p. 343]. Sugrįžęs į Lietuvą, P. Leonas 1918 ir 1919 metais kurį laiką Lietuvos buržuazinėse vyriausybėse buvo teisingumo ir vidaus reikalų ministru [22].

Suminėti faktai rodo, jog P. Leonas vaidino aktyvų vaidmenį, buržuazijai įtvirtinant savo politinį viešpatavimą Lietuvoje. Tačiau jo nereiktų priskirti prie kraštutinių dešiniųjų elementų. Taip manyti verčia kitokio pobūdžio faktai. Pavyzdžiui, jis pasmerkė revoliucionieriaus Smolskio ir kitų asmenų nužudymą. „Neteisėtas buvo jo (Smolskio.— V. L.) suėmimas, žmogžudybė buvo ir jo mirtis. Lygiai tokia žmogžudybė buvo ir

advokato Valiuko su žmona nužudymas. Bet A. Smetona, siekdamas atei-tyje diktatūros, pataikavo kariškiams ir tos žmogžudybės liko nebaustus“ [14, p. 116]. Tą patį patvirtina ir ta aplinkybė, jog P. Leonas buržuaziniuose teismuose gynė komunistų bylas. Pavyzdžiui, jis gynė B. Fogelevičių ir C. Fišeraitę baudžiamojos byloje dėl komunistinės literatūros spausdinimo, S. Levinsonaitę-Klipaitę — dėl komunistinės literatūros platinimo ir kitus [23]. Prisiminkime taip pat, jog P. Leonui buvo būdingos tam tikros antifašistinės nuotaikos.

Apibendrinant tai, kas pasakyta apie P. Leoną, reikia pabrėžti, jog jis buvo buržuazinis liberalas. Ta aplinkybė, kad P. Leonas propagavo kai kuriuos marksistinės teorijos teiginius, nieko nekeičia, nes socialinė programa, kurią jis skelbė, buvo ne marksistinė, o buržuazinė. Lemiamą istorinių posūkių metu P. Leonas veikė kontrrevoliucingai nusiteikusias liberaliosios buržuazijos stovykloje.

Tačiau negalima nepažymėti, jog P. Leonas, vystantis pažangiajai visuomenei minčiai Lietuvoje, suvaidino tam tikrą teigiamą vaidmenį. Prisiminkime, jog jis pripažino Darvino gamtos evoliucijos teoriją ir ją propagavo. Šios teorijos propagavimas buvo veiksnys, padėjęs įsitvirtinti materialistinei pasaulėžiūrai Lietuvos visuomenėje. XIX a. pabaigoje P. Leonas pirmas periodinėje lietuvių spaudoje išdėstė kai kuriuos marksistinės politinės ekonomijos teiginius. Šio fakto negalima apeiti, nagrinėjant, kaip ir kokiais kanalais Lietuvoje pradėjo plisti marksistinės idėjos. Lietuvą prislėgus fašistinei diktatūrai, P. Leonas paskaitose, skaitytose universitete, ir straipsniuose, skelbtuose periodikoje [24], žadina Lietuvos visuomenėje mintį ginti demokratiją, nesusitaikstyti su fašistiniu režimu.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas
Ekonomikos fakultetas
Politinės ekonomikos katedra

Įleikta
1969 m. spalio mėn.

LITERATŪROS SĄRAŠAS IR IŠNASOS

1. P. Leonas, Mano pergyvenimai ir atsiminimai, d. III, (1889—1897).— LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA-1076.
2. История русской экономической мысли, т. II, часть первая. Под ред. А. И. Пашкова и Н. А. Цагалова, М., 1959 г.
3. P. Leonas, Istorinė žmoniškumo etikos ir teisės evoliucija.— „Kultūra“, 1936.
4. P. Liutas (P. Leonas), Sindikatai arba karteliai.— „Varpas“, 1894.
5. P. Leonas, Sociologijos paskaitos, K., 1939.
6. Pirmuoju politinės ekonomijos rašiniu lietuvių kalba laikytinas J. Sliupo nebaigtas straipsnis „Aušroje“. „Mokslas apie tautinę ūkė“ („Aušra“, 1884, Nr. 7 ir 8, 9). Šis straipsnis labiau minėtinas kaip pirmas bandymas kurti politinės ekonomijos terminologiją lietuvių kalba, nes straipsnio apimtis nedidelė, o nagrinėjamų klausimų ratas siauras.
7. P. Liutas (P. Leonas), Iš draugijinės ūkės.— „Lietuviškasis balsas“—1888.
8. Liutas (P. Leonas), Privatiška ir draugijinė ūkės organizacija.— „Varpas“, 1890.
9. P. Leonas, Mano pergyvenimai ir atsiminimai, d. IV. (1897—1906).— LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1077.
10. P. Leonas, Mano pergyvenimai (1914—1919).— LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1204.
11. P. Leonas, Mano pergyvenimai ir atsiminimai, d. V, (1906—1914).— LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1078.
12. P. Leonas, Laužt ar piauť ragus? — „Lietuvos ūkininkas“, 1907, Nr. 11.
13. A. Tamošaitis, Petras Leonas.— Kn.: P. Leonas, Sociologijos paskaitos, K., 1939, p. XVIII.
14. P. Leonas, Mano atsiminimai ir pergyvenimai, d. VII, (1919—1926) — LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1080.
15. P. Leonas, Mano atsiminimai ir pergyvenimai, d. II, (1880—1889) — LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1075.

16. Demokratija ir parlamentarizmas. Sutrumpintas prof. P. Leono pranešimas, K., 1930.
17. P. Liutas (P. Leonas), Keli žodžiai apie prekystę (kuperczystę) ir amatų.— „Šviesa“, 1887, Nr. 1, 2; P. Liutas (P. Leonas), Apie bendroves.— „Šviesa“, 1888, Nr. 1, 2.
18. P. Liutas (P. Leonas), Apie tautišką idėją.— „Šviesa“, 1888, Nr. 6, 7 ir 8.
19. P. Liutas (P. Leonas), Žemdirbystės reikalai.— „Varpas“, 1891, Nr. 5.
20. V. I. Leninas, Kas yra „liaudies draugai“ ir kaip jie kariauja prieš socialdemokratų?— R. t. I, V., 1953, p. 259.
21. П. Леонас, По поводу аграрной реформы в Литве, Спб., 1907.
22. P. Leonas, Autobiografija.— LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—2341.
23. LTSR MA CB rank. sk., P. Leono archyvas, PLA—1421, 1823.
24. P. Leonas, Didžioji prancūzų revoliucijos reikšmė.— „Kūltūra“, 1934, Nr. 3.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ П. ЛЕОНАСА

В. ЛУКОШЯВИЧЮС

Резюме

П. Леонас (1864—1938) — видный литовский буржуазный общественный деятель двух последних десятилетий XIX в. и первых четырех десятилетий XX в. Его воззрения по сути дела не изменялись на протяжении всей его общественной деятельности. Для П. Леонаса характерен эклектический подход к важнейшим проблемам своего времени.

Будучи студентом Московского университета, он в литовской периодической печати пропагандировал некоторые положения марксистской политической экономии, в частности разъяснял процесс эксплуатации рабочих капиталистами, но революционные выводы К. Маркса игнорировал. П. Леонас полагал, что социальные проблемы капиталистического общества может разрешить буржуазное государство, вмешиваясь в экономику и в другие области общественной жизни. Таким образом он встал на апологетические позиции немецкой исторической школы, представителей которой в своей публицистике нередко весьма высоко ценил.

Подобная эклектическая позиция П. Леонаса обусловлена его методологическим подходом, который как нельзя лучше вскрывает буржуазную сущность его воззрений. Он считал, что общество развивается и может развиваться лишь путем эволюции и не допускал возможности революционных преобразований. А раз это так, он не мог согласиться с марксистским положением о значении классовой борьбы для исторического процесса.

Во время буржуазно-демократических и пролетарской революций в России П. Леонас был связан с контрреволюционно настроенной либеральной буржуазией. Однако, будучи сторонником буржуазной демократии, он находился в определенной оппозиции к царскому самодержавию, а когда в Литве была установлена фашистская диктатура, — П. Леонас в известной мере протестовал против нее. Следует учесть также, что в конце XIX в. П. Леонас объективно способствовал распространению марксистских идей в Литве.